

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Шульги Геннадія Михайловича
МІСТОБУДІВНІ ОСНОВИ ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ГІРСЬКИХ
РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ),
подану на здобуття наукового ступеня доктора архітектури з спеціальності
18.00.04 – містобудування та ландшафтна архітектура

Ефективне використання рекреаційних ресурсів України – один із важливих векторів її сучасного розвитку. Тому можна з упевненістю наголосити, що містобудівну розбудову гірських рекреаційних територій у Карпатському регіоні слід розглядати як *актуальне* соціально-економічне замовлення. Наявність на цій території цінних та унікальних лікувальних та ландшафтних ресурсів, об'єктів культурної спадщини та заповідного фонду, курортних і туристичних закладів розкриває перспективи плідного розвитку Карпатського регіону, його інтеграцію у міжнародну туристичну мережу. В той же час, негативні наслідки стихійної, неупорядкованої забудови гірських районів Карпат надають ситуації ще більшої гостроти і потребують рішучих, науково обґрунтованих дій. Наявність окремих теоретичних концепції розвитку локальних територій, не знімає проблеми розвитку регіону. З погляду на це дисертаційне дослідження Шульги Г.М., що спрямоване на побудову *науково обґрунтованого підходу* до просторового планування та прогнозування розвитку мережі гірських рекреаційних територій (на прикладі Українських Карпат) слід розглядати як вельми *своєчасне та актуальне*. Слід наголосити, що представлена дисертаційна робота є підсумком багаторічних досліджень, які виконувалися автором, починаючи з 1978 року, що надає їй *особливої вагомості*.

Таким чином, *актуальність вирішення питань просторового планування гірських рекреаційних територій* визначається не тільки необхідністю розвитку туристично-рекреаційної сфери в Українських Карпатах, й збереженням цінних природних ландшафтів шляхом містобудівного упорядкування рекреаційних просторів. Саме цьому і присвячена дисертація Шульги Геннадія Михайловича.

Представлена робота складається із розширеної анотації, вступу, п'яти розділів з висновками, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 387 сторінок: 264 сторінки основного тексту, 69 рисунків та 24 таблиці; список використаних джерел 29 сторінок (337 найменувань) та 94 сторінки додатків.

Повнота і структура представленого матеріалу не викликають зауважень. Аналіз вступу показав, що актуальність, мета, предмет і об'єкт дослідження, його завдання і наукова новизна сформульовані науково переконливо. Однак, до сформульованих в «межах дослідження» територіальних і географічних меж бажано було додати межі змістовні.

Спираючись на дослідження значної кількості фундаментальних праць з містобудування, рекреаційної та економічної географії, екології, історії, що склали методологічну базу роботи, а також низку законів України про охорону навколишнього середовища, природно-заповідний фонд, екологічну мережу країни, автор послідовно опрацював *складні завдання* та отримав важливі результати, що мають необхідні ознаки *наукової новизни*.

Запропонований автором підхід до вирішення проблеми шляхом *поєднання ідей збереження природного середовища гірських територій та поширення рекреаційної діяльності* слід визнати вельми плідним.

В першому розділі роботи «Теорія і практика розвитку гірських рекреаційних територій» представлено аналіз науково-теоретичних досліджень з проблем рекреації, узагальнено світовий досвід розвитку гірських рекреаційних територій, дана оцінка сучасному стану їх розвитку у Карпатському регіоні.

На основі ретельного етимологічного, літературного аналізу наукових документів, в тому числі зарубіжних науковців (сс.46-57), автором встановлено що поняття «курорт – рекреація – туризм» мають географічну, соціально-економічну та містобудівну інтерпретацію та багату палітру застосування в різних сферах науково-практичної діяльності. Результатом проведеної роботи

стало *формулювання визначення* міждисциплінарної термінологічної тріади, що спирається на законодавство України.

Методологічну основу дослідження склали роботи науковців зі сфер: охорони навколишнього середовища, рекреаційної та економічної географії, урбоекології, геоурбаністики, екології, містобудування. Важливою складовою побудови *теоретичної бази* дослідження стала систематизація та вивчення низки наукових праць, де висвітлювались питання: екологічно збалансованої економіки, розрахунку місткості рекреаційних комплексів, регіональної політики щодо освоєння рекреаційного потенціалу тощо.

Спираючись на проведений аналіз, автор робить висновок, про недостатність вивченості питання саме містобудівного розвитку гірських рекреаційних територій Українських Карпат.

Заслуговують поваги результати аналізу та узагальнення світового досвіду розвитку гірських рекреаційних територій (с.66-91). Опрацювання значної кількості матеріалу з країн Америки та Європи дозволило автору виявити важливі для дослідження *тенденції розвитку* рекреаційних об'єктів: формування «мобільного» відпочинку (країни Америки), розвиток «містобудівних» та «природних» рекреаційних утворень (країни Європи), створення «туристично-рекреаційних кластерів», високі стандарти обслуговування та екологічний захист природного довкілля.

Наукову цінність складають результати проведеного Геннадієм Михайловичем аналізу сучасного стану розвитку гірських рекреаційних територій у Карпатському регіоні. Автором опрацьовані історична довідка, природно-кліматичні та соціально-економічні характеристики, що стосуються розвитку туристичної сфери, історико-культурні та архітектурно-містобудівні особливості, проведені натурні обстеження понад 50 об'єктів (сс.92-97,99-101). Однак, уваги до аналізу транспортної інфраструктури, що склалась в регіоні, в підрозділі приділено недостатньо. На основі проведеної роботи виявлені *основні передумови перспективного розвитку* гірських рекреаційних територій у Карпатському регіоні, а саме: загальна тенденцію зростання туристичних

потоків (орієнтовно у 2-3 рази), особливості географічного положення регіону як приграничного, розвиток транспортних коридорів природний потенціал. З іншого боку, в підрозділі 1.3. наголошено, що існують серйозні недоліки планувальної організації гірських рекреаційних територій, стихійного, неупорядкованого екологічно небезпечного освоєння територій, що потребує *нових наукових досліджень* та розробки концепції розвитку досліджуваного об'єкту та практичних рекомендацій щодо функціонально-планувальної організації його елементів. (с.98).

Другий розділ роботи **«Методологічні основи дослідження проблем розвитку гірських рекреаційних територій»** присвячений побудові загальної методики дослідження регіональних рекреаційних проблем; розробці методичних підходів до рекреаційного районування території, а також методів розрахунку рекреаційних навантажень для визначення потенціалу гірських територій та методики імітаційного моделювання рекреаційних потоків.

В підрозділі 2.1 автор формує дві групи методів, дослідження: *наукового обґрунтування об'єкта* дослідження та *«вирішення проблеми»* просторово-планувальної організації гірських рекреаційних територій Карпат, що відповідають двом основним етапам роботи. Не цураючись традиційних підходів, Геннадій Михайлович в якості основних методів *визначення регіональних особливостей розвитку рекреації* у досліджуваному регіоні обрав новітні підходи: *когнітивний*, що зазвичай застосовується при дослідженнях слабоструктурованих систем, *кластерний* – для структурування територіальних одиниць та *еколого-містобудівний* метод – для формування просторової структури. Ефективність та доцільність застосування цих інструментів автор успішно доводить на сторінках 109-114. Спираючись на географічні наукові розробки та узагальнення європейського досвіду був сформований «ланцюжок» дослідження, що включив такі кроки: інформаційно-аналітичний, методико-прогностичний, еколого-містобудівний, концептуальний та оперативний, які, за задумом автора, відповідають розділам роботи.

Результатом аналізу методичних підходів до *містобудівного районування*, що склалися, став висновок про відсутність комплексного підходу до вирішення проблеми планування гірських рекреаційних територій Карпат (с.117). В той же час для виконання цього завдання дослідження автор обирає *найбільш апробований* у містобудуванні варіант рекреаційного районування України на основі фізико-географічних особливостей та адміністративно-територіального устрою (с.119). Результати застосування обраного підходу (сс.120-126) дозволили автору зробити важливий висновок: «просторова специфіка розміщення природно-ресурсної бази у Карпатському регіоні вимагає територіально-диференційованого підходу».

В підрозділі 2.3 запропонована *авторська типологія рекреаційних ресурсів* Карпатського регіону за такими ознаками як: курортні, природні, природньо-заповідні, історико-культурні, архітектурно-містобудівні туристичні. Автор справедливо наголошує, що розрахункові показники *рекреаційних навантажень, що обумовлені рекреаційними потоками*, є необхідним критерієм для визначення ємності ділянок рекреаційних територій і наводить відповідні формули розрахунку (сс.134-138). З іншого боку, підкреслює пошукач, особливості ландшафтів впливають на створення рекреаційних мереж і формують набір їх функцій. З погляду на це, заслуговує особливої уваги *методика імітаційного моделювання* рекреаційних потоків, викладена у підрозділі 2.4, дія якої перевірена на прикладах. Задачу визначення *оптимального значення* величини рекреаційного потоку для порівняння автор розв'язав двома методами – графічного і комп'ютерного моделювання, використання яких підтвердило ідентичність отриманих результатів. Основна задекларована ціль методики – *збалансувати* потреби у рекреаційній діяльності з можливостями природних ландшафтів прийняти певне антропогенне навантаження (с. 140). Однак у наведеній математичній моделі «природна складова» не знайшла прямого відображення.

У третьому розділі **«Еколого-містобудівні передумови формування регіональних мереж гірських рекреаційних територій»** представлено

концептуальні положення щодо створення та *формування екологічної мережі* як основи охорони природи та розвитку рекреації; визначено *особливості рекреаційного використання природно-заповідних територій* та запропоновано *опорний каркас територіальної структури Карпатського регіону* як основи формування гірської рекреаційної мережі Українських Карпат.

Науково переконливою викладений матеріал, щодо результатів ретроспективного аналізу перебігу природоохоронних процесів у Карпатському регіоні (підрозділ 3.1). Це дозволило Геннадію Михайловичу не тільки засвідчити динамізм рекреаційної сфери, а й побудувати підґрунття для наступного «кроку» роботи. На основі вивчення законодавчих актів України щодо формування екологічної мережі країни та наукових праць, які висвітлювали цей напрямок містобудівної діяльності, автором запропонована інтегративна модель *«еколого-містобудівного каркасу»* як *нового інструменту формування* регіональної та локальних рекреаційних мереж Карпатського регіону (рис. 3.4, с.168). Структурними складовими моделі автор визначив локальні *«ключові»* території (курорти, історичні міста, етнографічні осередки, рекреаційні та туристичні комплекси); *буферні території* (зони охорони водойм, бальнеоресурсів); *«повздовжні»* та *«поперечні» екокоридори, «транспортні коридори»*. Однак їх містобудівні особливості, на наш погляд, розкриті недостатньо.

Застосування графоаналітичного методу дозволило визначити *межі та параметри локальних рекреаційних мереж* нових «таксонів» ландшафтно-територіальної організації - *«просторових басейнів»*, що є *науково цінним* авторським надбанням.

Слід погодитись зі слушною думкою пошукача, що *локальні рекреаційні мережі* в Українських Карпатах в перспективі можуть бути сформовані для групових форм нового типу розселення – *«територіальних громад»*.

Історичний аналіз рекреаційного використання природно-заповідних територій Карпат та оцінка його природних і антропогенних чинників дозволив автору в підрозділі 3.2. запропонувати *основні рекреаційні складові еколого-*

містобудівної мережі регіону - територіально-просторові коридори: «курортний», «рекреаційний», «туристичний», які представлені на графічних схемах-моделях (рисунки 3.5, 3.6, і 3.7 – відповідно), і відрізняються «за видами та режимами переважного використання рекреаційних ресурсів» (с.174). Однак, яким чином визначено межі «коридорів», в підрозділі не розкрито. Враховуючи специфічні риси містобудівної основи Карпатського регіону (невисокий рівень урбанізації, наявність локальних «осей розселення» вздовж прикордонних територій та транспортних коридорів, особливості гірського ландшафту), автор визначає *нові напрямки розвитку рекреаційної мережі, шляхом утворення нових типів природоохоронних та рекреаційних територій, ще не передбачених законодавством, – це «охоронні ландшафтні області» «ландшафтно-естетичні рекреаційні коридори (траси)» «ландшафтні гірськолижні ареали»* (с.186-187).

В підрозділі 3.3. розглядається *регіональна система розселення Українських Карпат, як основа формування гірської рекреаційної мережі.* (сс.188-200). Результати вивчення взаємодії елементів у містобудівній системі представлені у авторській графічній моделі соціо-екологічної системи (рис. 3.13 Опорний каркас територіальної структури Карпатського регіону, (с.192). Однак, відсутність коментарів та дрібний розмір умовних позначень не дозволили повністю ознайомитись з її змістом.

У четвертому розділі **«Концептуальні засади просторового розвитку гірських рекреаційних територій»** здійснено систематизацію сукупностей гірських рекреаційних утворень та визначено їх класифікацію; розроблено наукові принципи, планувальні моделі та композиційні прийоми просторового планування гірських рекреаційних територій. На основі аналізу понад 20 рекреаційних утворень Карпатського регіону обґрунтовано та запропоновано *«класифікацію гірських рекреаційних територій»*: за видом і цінністю рекреаційних ресурсів, за містобудівною характеристикою територіальних утворень (розміщенням, видом планувальної організації), за соціально-демографічним складом (с.204-206). Автором також розроблена пропозиція

щодо таксономізації Українських Карпат, що побудована за ієрархічним принципом: регіон, район, зона, вузол (рис. 4.2, 4.3). Це дозволяє визначати профіль та спеціалізацію рекреаційних утворень, що має практичну цінність.

На цій основі сформульовано *основні регіональні принципи просторового планування* мережі гірських рекреаційних територій: принцип «еколого-містобудівного балансу», «диференціації рекреаційних потоків» «просторово-басейнового освоєння» «формування ядерно-осьової структури». Важливими принципами архітектурно-планувальної організації окремих локальних ділянок гірських рекреаційних територій є принципи «каскадно-ярусного розміщення рекреаційних об'єктів» «створення інноваційних об'єктів будівництва» за програмою «Après-Ski» (організації дозвілля після катання), які безпосередньо сприяють гармонізації архітектурно-ландшафтного середовища (с.214-221).

Науково і практично цінним здобутком роботи є, на наш погляд, запропоновані автором *орієнтовні показники* для визначення просторових зв'язків гірсько-рекреаційних утворень в межах містобудівних систем: локальна система розселення – радіус рекреаційного обслуговування – до 20 км, доступність місць рекреації – до 30 хв.; регіональна (обласна) – відповідно до 180 км, 120 хв.; загальнодержавна (міжобласна) – відповідно до 250 км, 150 хв. (с. 228).

Вельми цікавим і плідним авторським доробком стало обґрунтування найбільш *ефективних* (за показником компактності) *планувальних прийомів* формування просторової структури гірських рекреаційних територій, а також прийомів архітектурно-просторової композиції рекреаційних територій (с.228-232).

У п'ятому розділі запропоновані **«Рекомендації щодо архітектурно-планувальної організації гірських рекреаційних територій»**. Автором сформульовано основні положення з впровадження кластерного підходу при просторовому плануванні гірських рекреаційних територій. Це дозволило змодельювати кластери трьох типів (регіональний, міжрегіональний та міжнародний) та опрацювати показники їх функціонально-планувальної

структури (с.240). Науково цінною є авторська методика оптимізації рекреаційних територій, яка включає певний алгоритм дій (с.242-244). Заслужують уваги пропозиції щодо функціонально-планувальної організації гірськолижних комплексів та впровадження методів експериментального проектування для апробації архітектурно-планувальних принципів та прийомів забудови гірських рекреаційних територій, які були розроблені автором у даному дослідженні. Однак, наведення закордонних прикладів у розділі, на наш погляд, є зайвим.

Підсумовуючи, слід відмітити, що до позитивних характеристик дослідження слід віднести: володіння автором гострим відчуттям нагальних потреб часу; відповідність ідейній спрямованості і змісту нагальним потребам часу у формуванні екологічно збалансованого, функціонально повноцінного, гармонійного рекреаційного простору Карпатського регіону; націленість усієї роботи у кінцевому сенсі не тільки на теоретичний, а і на практичний результат; велика кількість опрацьованого матеріалу; окреслення у висновках і тексті роботи її „відкритості ” для подальшого розвитку досліджень.

Особливо слід схвально відмітити значну кількість проектно-практичних робіт, виконаних автором в ході дослідження. Результати дослідження, безумовно, сприятимуть ефективному просторовому плануванню рекреаційних територій, що надасть динамізму розвитку рекреаційного обслуговування населення України та міжнародного туризму.

Аналіз дисертаційного дослідження та праць здобувача, опублікованих за темою дисертації, дозволяє зробити *такі висновки:*

- дисертація є самостійним завершеним науковим дослідженням актуальної проблеми;
- усі положення дисертації науково обґрунтовані, мають характер наукової новизни, достовірність та вірогідність висновків забезпечено у процесі дослідження;

- повнота подання основних результатів дисертації забезпечена публікацією необхідної кількості наукових статей у фахових виданнях України (23) та у виданнях інших держав, що включені до наукометричних баз (6) ;

- поставлена автором мета та сформульовані завдання дослідження розв'язані досить глибоко та доказово. Висновки і рекомендації сформульовані у дисертації ґрунтовно і переконливо;

- дисертаційне дослідження має практичне значення, що підтверджується використанням отриманих результатів у практичній архітектурно-проектній діяльності (11 актів впроваджень);

- зміст автореферату та основних положень дисертації носять ідентичний характер; автореферат оформлено відповідно до існуючих вимог;

- складний шлях пізнання означили не тільки чесноти, а й деякі недоліки. Це пов'язано, насамперед, із великим об'ємом матеріалу, що залучався до дослідження. Тому необхідно висловити *зауваження*, побажання і відзначити окремі *дискусійні моменти* дисертаційної роботи:

1. Безумовно, наукову цінність складають представлені в I розділі результати аналізу сучасного стану розвитку гірських рекреаційних територій Карпатському регіоні, що охопили: історичні, природно-кліматичні, соціально-економічні, та інші аспекти. Однак, для ознайомлення з аналізом містобудівних характеристик досліджуваного об'єкту бракує ілюстративного матеріалу.

2. Значний вплив на просторове планування урбанізованих територій мають транспортні мережі, що формують містобудівний каркас на усіх ієрархічних рівнях. В роботі (підрозділ 2.2, с.116) автор справедливо підкреслює важливість міжнародних транспортних коридорів в контексті їх впливу на процеси інтенсифікації розвитку територій карпатського регіону. Є авторські пропозиції щодо формування транспортно-планувального каркасу систем розселення регіону в розділі III (с.194), однак вони отримала недостатнього обґрунтування. На наш погляд, більш ретельне опрацювання фактору впливу транспортно-комунікаційного каркасу на просторову організацію досліджуваного об'єкту значно збагатило би представлену наукову роботу. Не зайвим було би при

прогнозуванні розвитку рекреаційної мережі врахувати (оцінити) можливий вплив інноваційних надземних видів транспорту, що мають мінімальне антропогенне навантаження на ландшафт і набувають усе більшої популярності в розвинутих країнах.

3. В авторській методиці імітаційного моделювання рекреаційних потоків (підрозділ. 2.4) вплив стійкості до антропогенного навантаження природних ландшафтів мережі гірських рекреаційних територій врахований дещо «завуальовано», що затрудняє використання даної моделі.

4. В розділі III «Еколого-містобудівні передумови формування регіональних мереж гірських рекреаційних територій» представлені концептуальні положення щодо створення та *формування екологічної мережі*, як основи охорони природи та розвитку рекреації Карпатського регіону. Вони включають низку понять, запропонованих автором, а саме: еколого-містобудівний каркас (с.168), локальні рекреаційні мережі, еколого-містобудівні мережі регіону та їх складові (територіально-просторові коридори: «курортний», «рекреаційний, «туристичний») (с.174-177), ключові рекреаційні зони (с.179), нові типи природоохоронних та рекреаційних територій, ще не передбачених законодавством, («охоронні ландшафтні області», «ландшафтно-естетичні рекреаційні коридори (траси)», «ландшафтні гірськолижні ареали» (с.186-187), соціо-екологічна система (с.192). Надання в розділі схеми логічного підпорядкування та «взаємодії» цих понять вельми спростило би сприйняття його змісту та надало би тексту більшої наукової вагомості.

Стилістичні й технічні недоліки роботи

5. Структура роботи логічна і обґрунтована автором в розділі II. Однак, йому не вдалося зосередити весь матеріал з аналізу та узагальнення теоретичного досвіду в першому та другому розділах (підрозділи: 1.1 Аналіз теоретичних досліджень з проблеми рекреації, та 2.2. Методичні підходи до рекреаційного районування території). Розміщення елементів такого аналізу в наступних розділах та їх висновках (наприклад, с.234 п.4.) надає науковій роботі небажаних рис еkleктики.

6. Висновки до розділів підсумовують викладене, однак деякі пункти (3,4,5 – першого розділу) слід було викласти більш стисло за рахунок стилістичних прийомів.

7. Автором опрацьований великий об'єм статистичної інформації та інших документів, що безумовно, є надбанням роботи. Однак, їх розміщення в додатках, (наприклад, «Основні правові акти України, що забезпечують еколого-містобудівний розвиток Карпатського регіону, (с.155-156)), на нашу думку, було б більш доцільним.

8. Не всі формули мають нумерацію (наприклад на сс.212, 239, 240), а деякі з них (наприклад, розрахунок коефіцієнту компактності) не мають розшифровки в авторефераті.

9. Відсутність умовних позначок на рисунках, або їх замалі розміри знижують інформативність представленого матеріалу (наприклад: рис.1.6, 1.7, 1.11, рис.3.13 «Опорний каркас територіальної структури Карпатського регіону та ін.), а графічне доопрацювання туристичних схем додало би їм наукової цінності.

До дискусійних слід віднести такі питання:

10. Основна задекларована ціль методики *імітаційного моделювання рекреаційних потоків* – збалансувати потреби у рекреаційній діяльності з можливостями природних ландшафтів прийняти певне антропогенне навантаження (с. 140). Однак у наведеній математичній моделі «природна складова» не знайшла прямого відображення. Полемічна також формула визначення «коефіцієнту збереження природи» (с.239).

11. У Загальних висновках наголошено, що роботі розроблено методологію *прогнозування* розвитку мережі гірських рекреацій Карпатського регіону (п. 3, с.285). Однак, зміст представленого матеріалу, на наш погляд, більше відповідає методології *управління* містобудівним розвитком досліджуваного об'єкту.

Загалом, зроблені зауваження та побажання не зменшують наукову вагу дисертаційної роботи **Шульги Г.М.**

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна вважати, що дисертаційна робота **Шульги Геннадія Михайловича «Містобудівні основи просторового планування гірських рекреаційних територій (на прикладі Українських Карпат)»** є самостійним, завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України до докторських дисертацій, а її автор **Шульга Геннадій Михайлович** заслуговує присудження наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.04 – містобудування та ландшафтна архітектура.

Офіційний опонент:

Док.архит., проф, завідувач кафедри містобудування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

 **І.В. Древаль**

Підпис **І.В. Древаль** засвідчую:

Нач. відділу кадрів ХНУМГ ім. **О.М. Бекетова**



